

TOPONIMIE ȘI DIALECTOLOGIE

ADRIAN REZEANU

1. Numeroasele studii consacrate în ultimul timp analizei raportului dintre cele două discipline lingvistice au evidențiat, până la un anumit nivel, atât intercondiționalități și determinări în procesul de formare a toponimelor, cât și posibilitatea de tezurizare în formula toponimică a „graiului pământului”¹.

Faptele dialectale, ca un conglomerat de nivele fonetic, lexico-semantic și derivațional reprezintă straturi de sedimente, condiționate istoric și cultural și reflectate în diferite compartimente toponimice la nivelul formulei de desemnare a realității.

Dicționarul toponimic al României, realizat pe provincii istorice, ca deziderat național, a încercat să cumuleze în câmpul semantic al formulei denominative și aspectele dialectale, mai ales la nivel lexical, reușind, pe lângă o inventariere notabilă a termenilor geografici populari, să marcheze și o dinamică vie a raportului dintre toponim și termenul entopic corespunzător².

Realizarea dicționarului pe provincii istorice, de către cercetători și cadre universitare din centrele reprezentative, a determinat și gruparea principiilor de redactare potrivit cu realitatea geografică de pe teren, precum și în acord cu normele de redactare caracteristice viziunii de ansamblu a grupurilor de autori³.

Pe de altă parte, microsistemele toponimice au trăsături distincte, așa încât formulele de desemnare toponimică și antroponimică sunt marcate de graiul în care se formează și păstrează particularitățile specifice acestuia⁴.

¹ A. I. Eremia, *Graiul pământului*, Chișinău, 1981.

² Vezi Gh. Bolocan, Cristian Ionescu, *Dicționarul toponimic al României*, în LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 197–206.

³ Vezi D. Loșonți, I. Roșianu, *Principii și norme de culegere a materialului pentru „Dicționarul toponimic al Transilvaniei”*, în SO, II, 1981, p. 92–104; Emilian N. Bureștea, *Unele aspecte ale relației dintre toponimic și apelativ în toponimia din Oltenia*, în LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 207–214; Rodica Suflețel, *Lexic dialectal în toponimia din sud-estul Banatului*, în SO, II, 1981, p. 193; Gh. Bolocan, *Sistemul entopic al limbii române și rolul lui în toponimie*, în LR, XXV, 1976, nr. 2, p. 205–208; Dragoș Moldoveanu, *Chestionar toponimic și entopic general cu un glosar de entopice onomasiologice*, Iași, 1978.

⁴ Cf. Gheorghe Moldoveanu, *Raportul dintre toponimie și graiurile locale cu referire la bazinul Milcovului (județul Vrancea)*, în SO, II, 1981, p. 184–193; Al. Cristureanu, *Concordanțe între antroponimie și dialectologie*, în SO, II, 1981, p. 41–53.

2. Toponimia a reprezentat pentru dialectologie un depozitar al fenomenelor lingvistice, asigurând în acest fel „conservarea stărilor de limbă mai vechi”⁵, care, în alte segmente ale graiurilor au dispărut pe cale naturală odată cu dispariția vorbitorilor locali, dar și prin pătrunderea masivă prin mass media a aspectelor normate ale limbii literare.

Fazele diacronice înregistrate de toponimie, în acord cu transferurile permanente de nume și de sens, dar și cu particularitățile graiului local care au generat și au marcat denotația, au plasat numele de loc în diferitele arii teritoriale geografice, marcate și acestea, la rândul lor, de specificul graiului local⁶.

În acest fel, onomastica constituie probatoriul, particularizat și el pe perioade și segmente teritoriale, prin care fenomenele și tendințele de evoluție din vorbirea unei zone apar immortalizate în formule de desemnare locală. Dialectologul poate vedea astfel în toponim atât straturi de sedimentare în acord cu evoluția și cu particularitățile graiurilor actuale, cât și stadiul concret al întregului ansamblu lexical dialectal.

Ca marcă a raportului dintre toponimie și dialectologie la nivel lexical, subliniem statutul terminologiei entopice generale, care constituie, printre altele, la nivel statistic lexicografic, o sursă importantă în procesul de formare a toponimelor⁷.

Aportul toponimului ca depozitar relativ stabil al entopicului extras dintr-o arie teritorială dialectală și plasat într-o formulă toponimică este cu atât mai însemnat cu cât toponimul manifestă tendințe conservatoare, iar modificări ale acestuia, dacă au loc, se realizează numai la nivelul structurilor compuse, care pot să penetreze spații și să se încadreze în alt sistem evolutiv lexical⁸.

3. Diferitele aspecte care privesc raportul dintre toponimie și dialectologie, sesizate de unii dintre cercetători, au fost asociate pentru perioade mai vechi, dar și actuale în mare măsură, cu materialul dialectal din *Atlasul lingvistic român*. S-au putut astfel stabili concordanțe între ariile de formare toponimică și zonele de circulație a entopicilor corespunzătoare⁹.

4. Există și situații când toponimele care provin de la un entopic toponimizat constituie o abatere de la normele de geneză, în sensul că entopicul ca bază de formare a dispărut dintr-o arie teritorială, care ar putea să coincidă cu teritoriul de

⁵ Vezi Gh. Bolocan, *Toponimie și dialectologie*, în LR, XXXIX, nr. 5–6, 1990, p. 381.

⁶ Vezi, în acest sens, Gh. Dragu, *Toponimie geografică*, cap. *Raportul apelative-toponime*, București, 1973, p. 89–121; I. Conea, *Toponimia și cercetarea toponimică în cadrul geografiei*, București, 1969, p. 244 și urm.

⁷ Marius Sala, *În legătură cu raportul dintre evoluția apelativelor și a toponimicelor*, în SCL, IX, 1958, nr. 3, p. 337–348.

⁸ Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 496; „Devenind toponimice, elementele lexicale și-au păstrat în general, aspectul și sensul, pe care le aveau în momentul când au căpătat această nouă funcțiune. Dar ca apelative propriu-zise, ele au suferit adesea diverse modificări, care n-au putut atinge și toponimele corespunzătoare, dat fiind relativa izolare a acestora”.

⁹ Vezi, în acest sens, printre altele, Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980; Ilie Dan, *Lexicul dialectal în toponimia românească*, în LR, XXXV, nr. 3, 1986, p. 211–217.

circulație marcat al toponimului corespunzător. Astfel de discordanțe plasează toponimele în discuție către zona faptelor vii de limbă vorbită pentru un spațiu stabilit¹⁰.

5. În sens diacronic, raportul dintre toponimie și dialectologie este marcat de procesul de stratificare, îndeobște acceptat și analizat de către toponomaști. Stratificarea în toponimie este asociată cu mișcările metanastasice, care au produs efecte directe în procesul de formare toponimică, precum și în circulația acestora pe largi paliere teritoriale¹¹.

Populația deplasată pe alte teritorii, ca purtătoare ale graiului vorbit în spațiul inițial, va determina la nivelul noii denominații locale, o serie de procese între care două sunt edificatoare pentru raportul exercitat între toponimie și dialectologie, ca discipline lingvistice.

Pe de o parte, sunt create noi denumiri având la bază termeni entopici necunoscuți noii locații, iar, pe de altă parte, și ca urmare a primei etape, se vor suprapune pe verticală pentru același denotat local două individualități toponimice, uneori tautologice. În ambele situații apar ambiguități până în momentul în care desemnarea primară locală a entității topografice este eliminată.

Clarificarea poziției termenilor entopici, ca parte structurală într-un toponim local, este determinată și de circulația pe orizontală a toponimului primar, adică transgresarea din denotat în denotat, păstrându-se intactă forma, dar cu unele diminuări sau restrângeri semantice.

6. Procesul de stratificare este valabil și pentru etapele inițiale, caracteristice în formarea și evoluția așezărilor umane, chiar până la faza de urbanizare timpurie. Hotărnicile secolului al XIX-lea referitoare la târgul moldovenesc indică un spațiu presărat denominativ eterogen, în care termenii entopici oglindesc, într-o primă fază, o realitate topografică concretă desemnată în acord cu graiul local, asaltat însă de germenii factorului literar. De exemplu:

Șleahul Dorohoiului → *Drumul Dorohoiului* (Botoșani, 1850, f. 130) → *Sușaua Dorohoiului*¹²;

În *Răspintenea* → În *Răscruci* (f. 131)

Çișmeaua lui Rădoi → *Fântâna din Armenime* (Focșani, 1851, p. 208);

Ulița spre *Bahnă* → Ulița spre *Balta* lui Asanachi;

Ulița sub *Șipote* (Piatra, 1850, f. 228);

Șoseaua Tractului Mari (Roman, 1850, f. 84);

Ulița Prundului (Târgu Neamț, 1851, f. 196).

7. Pentru detalierea celor câteva aspecte semnalate în cadrul interacțiunii dintre cele două discipline lingvistice, propunem un succint excurs în cadrul

¹⁰ Vezi și multe din exemplele sesizate și analizate în lucrarea *Nume de locuri din Banat*, de Vasile Ioniță, Timișoara, 1982.

¹¹ Filofteia Modoran, *Toponime care reflectă mișcări de populație românească pe teritoriul țării noastre*, în LR, XXXI, 1982, nr. 1, p. 85–92.

¹² D.G.A.N., *Fond Ministerul Lucrărilor Publice. Moldova*, dosar 366/1849–1851, f. 64–208.

lucrării *Dicționarul toponimic al României. Muntenia*, vol. I, II, București, 2006, 2007, unde, pe baza analizei unei serii de exemple, vom sesiza evoluția acestui raport și implicațiile care apar ca urmare a diminuării semnificative inițiale a termenilor geografici populari, dar și a circulației acestora de la un denotat la altul.

8. Potrivit principiilor inițiale de organizare și redactare, care au stat, de altfel, și la baza *Dicționarului toponimic al Olteniei*, dicționarul amintit nu a detaliat în mod explicit aspectele dialectale, mai ales variațiile fonetice ale lexicului toponimic întâlnit pe teren, dat fiind faptul că în lucrarea toponimică la care se face referire materialul toponimic a fost obținut echilibrat atât din surse istorice, geografice, cartografice, administrative, cât și din anchetele efectuate pe teren.

În ansamblu, fondul lexical toponimic fiind plasat și atestat de-a lungul a cinci secole, cu sincope inerente, nu permite o analiză exhaustivă a raporturilor dialectale dintre elementele terminologice geografice populare și toponimele rezultate din participarea acestora în structuri. Totuși răspândirea teritorială a acestor termeni, toponimizată în cea mai mare parte, și analiza confruntativă dintre spațiile marcate de o parte și de alta a Oltului¹³ pot evidenția câteva aspecte, pe care le vom detalia în cele ce urmează.

8.1. Termenul geografic popular care a dispărut din vorbirea curentă și nu e înregistrat lexicografic în surse actuale, dar care s-a menținut într-o structură toponimică, deși, din punct de vedere semantic, se tinde spre opacizare. Este cazul entopichului **coca** „vârf de deal sau de munte; ridicătură de teren” (Jordan, *op. cit.*, 35), care putea fi și o variantă fonetică a lui **cuca** „ridicătură înaltă, țuguiată în vârful dealului” (informație din anchetă), cu sensul auxiliar „o formațiune geologică distinctă de deal, dar și de vârful acestuia” și marcat lexicografic prin etimologie necunoscută (DEX). Termenul geografic popular s-a toponimizat într-un oiconim (*sat în c. Vintilă Vodă – Bz, dispărut în timp*).

Toponimizat, termenul geografic popular (TGP) a circulat în extensii toponimice pe orizontală, alcătuite din secvențe ipostaziate, cu o existență parțială în zona submontană a Munteniei.

În structuri, **Coca**, privit numai ca toponim, nu poate fi analizat etimologic, ci doar prin implicare într-un raționament de evidențiere a unei posibile geneze de la un alt nume propriu¹⁴.

În seria „derivatelor” pe orizontală, **Coca** constituie nucleul de bază, la care se asociază determinanți identitari; **Coca Antimirești (Coca Antimirească)**, **Coca Frunză Verde**, **Coca-Furtunescu**, **Coca-Merei**, **Coca-Niculești**, **Coca Plină**, **Coca-Schei**, **Coca Seacă**, **Coca Tânerestilor**, **Coca-Vișan**, **Coca-Vlahuței**.

8.2. Termen geografic popular polisemantic cu unele sensuri conservate în structuri toponimice:

¹³ Cf. *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, vol. I–VIII, Craiova, 1993–2007.

¹⁴ Vezi, Ecaterina Mihăilă, *Despre geneza și funcția numelor proprii*, în LR, XXVII, 1978, nr. 3, p. 267–272.

Chiciu „pădure din care se pot tăia nuiele”, „grind”, „vârful ascuțit al unui ostrov”, sensuri atestate în DLR. Dintre acestea, toponimia a consolidat sensul „pădure” în structura de tipul **Chiciu Iazului** (s.c. Gropeni – Br.).

8.3. Sensuri nou apărute, unele parțial rezultate prin extensiuni toponimice, dar conservate numai în formați denominativi:

Căcaina „prival” s.c. Stâncuța – Br., „femeie murdară”, „murdărie”, sensuri atestate în MDA.

Ca o prelungire a sensului general de „murdărie” a apărut și a fost conservată în urbanonimie formula denominativă **Căcaina** „braț colector cu ape reziduale” (Focșani – Vn.).

8.4. Sensuri nou apărute ale termenilor geografici populari numai în cadrul toponimiei devenite opace prin dispariția formei topografice motivaționale:

Ciclov „ridicătură mare și ascuțită la vârf, rotundă la bază” (DELR; vezi și **Ciclovu**, DTRO II). În zona inundabilă a Dunării din județul Ialomița, sensul de „lac”, asociat cu identitatea formală a cuvântului din cadrul ipostazelor din extensie, ar putea fi aberant. Etimologia este dată cu rezerva existenței posibile local a unei forme topografice denumite **ciclov** care să justifice motivațional sensul de „lac”.

Căcănău „surpături” s. Cosaci c. Brăduleț – Ag. Etimologic, a fost apropiat de etimonul **căcălău** „grămadă de lucruri nefolositoare” (MDA), fapt justificat și prin prezența acestui apelativ ca entopic toponimizat în **Căcălău** „vâlcea” c. Titulescu – Ot. Sensul „surpături”, conservat numai la nivel toponimic, se menține opac, la prima vedere, în lipsa formațiunilor geologice motivaționale local.

8.5. Sensuri rezultate din circulația termenilor geografici populari de la un denotat la altul, conservate în toponimie, transparente prin identitate formală, dar interpretabile motivațional:

Călina „coastă” c. Vedea – Ag. ← **călină** „fruct” (MDA);

Căliște „teren arabil” c. Golești – Vl. ← **căliște** „loc unde a fost o pădure de călini” (MDA);

Ciuciur „moșie” s.c. Cisclău – Bz. ← **ciuciur** „izvor care curge pe un scoc” (DELR);

Cornu „deal” s.c. Boteni – Ag. ← **corn** „arbore, vârf de deal, vârf stâncos” (DELR), „pământ format din sfărâmături de stânci” (T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română*, Chișinău, 1931). Sensul „strâmtoare” (Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, 1939) este prezent în urbanonimia timpurie, unde mai înseamnă și „vad” (Adrian Rezeanu, *Toponimie bucureșteană*, București, 2003).

8.6. Termeni geografici populari cu sensuri și forme la nivel dialectal conservate istoric în structuri de tezaur toponimic regional, alături de care, prin transferuri de nume și de sens, condiționate cultural, au fost consacrate prin uz și alte serii semantice potrivit cu alte denotate locale. La această subcategorie de termeni s-a produs o separare între motivat și arbitrar, la rândul-i condiționată istoric și cultural, dar și un amalgam lexical în care coexistă, la diferite nivele reprezentative, sensuri și forme cu origine și apartenență marcate și încadrate diferit teritorial.

De exemplu:

Bahna „pădure” s.c. Godinești – Ag. ← **bahnă** „teren mocirlos”,

„moșie” s.c. Vlădești – Ag.,

„vale” s.c. Mânzălești – Bz.;

Bahnele „sat” c. Vintileasca – Vn.,

„cartier” m. Focșani – Vn.,

și în structuri;

Bahna Brebului s.c. Lopătari – Bz.;

Bahna Grigoreni s.c. Vlădeni – Ag.;

Bahna Mare s.c. Nehoiu – Bz.;

Bahna Rusului „poiană” s.c. Nucșoara – Ag.;

Bagna Ursului „lac” s.c. Corbi – Ag.

Acceptarea etimologiei *top.* **Bahna** prin entopicul *rom.* **bahnă** este dificil de admis pe un teritoriu vast, omogenizat fortuit, unde entopicului i se pot acorda teoretic și etimologii legate de contactul direct cu arii laterale distincte (cf. *ucr.* **bahno** „loc mlăștinos” pentru zona de nord a Moldovei). Similitudinea formală a acestui etimon cu toponimele din zona de sud a țării (zona montană și premontană a Munteniei și Vrancea) nu poate fi explicată prin prezența unei presupuse populații slave răsăritene în aceste locuri, ci numai prin coborârea din zonele nordice ale țării, din aproape în aproape, a termenului **bahnă** în cadrul lexicului general al limbii române.

Analizând, pe de o parte, sensurile cu care apare acest entopic toponimizat, rezultate și ele pe baza unui lung șir de transferuri de nume și de sens, iar, pe de altă parte, alternanța formelor **Bahna** și **Bagna** în sursele istorice și geografice pentru sudul țării, dispuse constant în ultimile trei secole, considerăm **bahna** aparținând fondului general al limbii.

În extensii toponimice pe orizontală, **bahna** asociat cu determinanți, de regulă antroponimici, desemnează ipostaze „derivaționale” marcate semantic diferit: **Bahna Rusului** „poiană”.

În urbanonimia timpurie (secolul al XIX-lea), termenul geografic popular **bahna**, puternic toponimizat, desemnează părți de târguri sau orașe (**Bahnele**, *cartier m.* Focșani – Vr.), dar constituie și un reper dominant plasat pe traiectul unei căi de circulație (**Drumul Bahnelor**, Focșani – Vr.). În lipsa formațiunii topografice locale motivaționale, desemnarea urbană prin **Bahnă**, aparent, este golită de conținut.

Bărăcia „loc cu apă stătătoare” s.c. Bălilești – Ag. (DELR), termen cu răspândire mare în Transilvania și Muntenia.

La nivel diacronic, tot în sudul țării, prin participarea entopicului la nume intrate în extensii toponimice, **bărăcia** înseamnă „vad de moară” m. Buzău, s.c. Găiseni – Gr., „poiană” c. Valea Mare – Pravăț – Ag., „moșie” – Ag.

Structurile toponimice în care **bărăcia** intră, **Bărăcia Duvalmului** s.c. Albești – Ag., **Bărăcia Gresiei** c. Valea Mare – Pravăț – Ag., au conservat

prezența acestui termen în vocabularul curent, alături de celelalte sensuri „derivaționale”.

9. Rezumând, putem afirma că raportul dintre toponimie și dialectologie este un proces activ, stabil și benefic pentru sistemul lexical în general. Manifestarea acestui raport pe diferite planuri, fonetic, semantic, lexical, constituie, pe de o parte, o modalitate de îmbogățire a vocabularului terminologic, iar, pe de altă parte, prin reactualizarea sensurilor și formelor dialectale, procesul contribuie la evidențierea aspectelor vii ale limbii în perioade marcate istoric.

TOPONYMIE ET DIALECTOLOGIE

RÉSUMÉ

Cet article analyse quelques aspects de la relation entre les deux disciplines linguistiques.

On fait observation sur l'évolution du terme géographique populaire marqué lexical dialectal vers la formule toponymique résultée par sa participation.

Les conclusions de l'analyse renforcent le caractère actif de cette relation dans l'ensemble de la toponymie roumaine.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București